

Adrian Uljasz

Uniwersytet Rzeszowski

adrianuljasz5@wp.pl

<https://orcid.org/0000-0003-3831-4585>

Ojczysta edukacja historyczno-krajoznawcza oraz kulturalna w powieściach Zbigniewa Nienackiego o Panu Samochodziku Książki drukowane, filmy, nowe media

Abstrakt: Zbigniew Nienacki (1929—1994) był bardzo popularnym pisarzem w okresie Polski Ludowej. Największy rozgłos przyniósł mu cykl powieści o Panu Samochodziku. W artykule omówiono, na podstawie analizy treści książek Z. Nienackiego oraz kwerendy prasowej i internetowej, wartość tych publikacji w edukacji historyczno-krajoznawczej i kulturalnej, przybliżono także kwestie recepcji czytelniczej, adaptacji filmowych oraz ich odbioru, poruszono zagadnienia dostępności i popularności powieści na nośnikach cyfrowych. Efektem analizy materiału badawczego jest potwierdzenie słuszności wstępnych tez o dużej wartości edukacyjnej oraz stałej poczytności powieści o Panu Samochodziku, a także niegasnącej popularności serialu *Samochodzik i templariusze*.

Słowa kluczowe: Zbigniew Nienacki, edukacja historyczno-krajoznawcza, literatura polska dla dzieci i młodzieży po 1945 roku, adaptacje filmowe literatury polskiej po 1945 roku

Wprowadzenie

Zbigniew Nienacki (1929—1994) jest bardzo popularnym autorem powieści dla starszych dzieci, młodzieży i dorosłych. Nazwisko Nienacki to pseudonim literacki Zbigniewa Nowickiego¹. Pisarzowi największy rozgłos przyniósł cykl piętnastu

¹ K.B. [K. BATORA]: *Nienacki Zbigniew 1929—1994*. W: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*. T. 6: N—P. Red. J. CZACHOWSKA, A. SZAŁAGAN. Warszawa 1999, s. 56; R.L. [R. LOTH]: *Nienacki Zbigniew (ur. 1929)*. W: *Słownik współczesnych pisarzy polskich*. T. 2: L—T. Red. J. CZACHOWSKA. Warszawa—Łódź 1978 (hasło: *Nienacki Zbigniew ur. 1929*), s. 167.

powieści przygodowo-sensacyjnych o Panu Samochodziku, adresowany do czytelników w wieku dziecięcym i młodzieży, ale poczytny także wśród pełnoletnich odbiorców. Równie znane są niektóre adaptacje filmowe książek Z. Nienackiego. Pisarz swymi utworami dostarcza czytelnikom rozrywki i rozwija w nich zainteresowanie historią i geografią, głównie ojczystą. Jego publikacje mają dużą wartość krajoznawczą i nadal są obecne w obiegu czytelnicznym. Kiedy wpisuje się nazwisko autora lub tytuły jego książek w katalogach komputerowych polskich bibliotek publicznych, często okazuje się, że wydania powieści pisarza mają status pozycji wypożyczonej².

Dzieła Z. Nienackiego zasługują na refleksję naukową, ponieważ ciągle oddziałują na wyobraźnię czytelników i pobudzają rozwój ich zainteresowań historyczno-krajoznawczych³. Autor do dziś wychowuje młodzież w polskim duchu patriotycznym, zachęca ją do życia w zgodzie z przyrodą. O stałym wpływie powieści Z. Nienackiego na czytelników świadczą poczytność tych książek oraz wypowiedzi odbiorców publikowane na portalach czytelnicznych.

W artykule uwzględniono pozycje z cyklu Pan Samochodzik, w których pisarz najściślej nakreślił ojczystą, polską scenerię krajoznawczą. Omówiono także wersje filmowe powieści przywołanych w artykule.

Z. Nienacki urodził się 1 stycznia 1929 roku, wychował się i mieszkał w Łodzi. Od 1951 do 1963 roku pracował jako dziennikarz w łódzkiej prasie. W latach 60. XX wieku zamieszkał w Jerzwałdzie na Mazurach⁴. Po odejściu z zawodu dziennikarskiego skupił się wyłącznie na twórczości literackiej.

² Zob. np. portal: W.bibliotece.pl: <https://w.bibliotece.pl/search/?q=Nienacki&s=5> (dostęp: 24.01.2020).

³ Zob. artykuły naukowe na temat książek Z. Nienackiego o Panu Samochodziku: I. MIŁYK: *Między infantyilizacją a nostalgią. „Pan Samochodzik i Winnetou” Zbigniewa Nienackiego oraz „Winnetou” Marka Bieńczyka*. W: *Światy dzieciństwa. Infantyilizacje w literaturze i kulturze*. Red. M. CHROBAK, K. WĄDOLNY-TATAR. Kraków 2016, s. 271–285; M. PEROŃ: *Kryminał edukacyjny dla młodzieży na przykładzie serii „Pan Samochodzik” Zbigniewa Nienackiego*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego. Seria Scripta Humana” 2016, t. 5, s. 317–328; D. BOROWSKI: *Jak dzisiaj funkcjonuje model młodzieżowej powieści kryminalnej Zbigniewa Nienackiego. O wybranych kontynuacjach powieści o Panu Samochodziku*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego. Seria Scripta Humana” 2016, t. 5, s. 329–339; D. SKÓRCZEWSKI: *Pan Samochodzik w terenie, czyli geopoetyczna podszewka pewnej utopii*. „Świat i Słowo” 2016, nr 2, s. 31–45; IDEM: *Pan Samochodzik eksploruje, czyli region konsolidowany czy region drenowany*. W: *Regionalizm literacki. Historia i pamięć*. Red. Z. CHOJNOWSKI, E. RYBICKA. Kraków 2017, s. 104–122. Zob. też liczne opracowania popularyzatorskie, zwłaszcza: P. ŁOPUSZAŃSKI: *Pan Samochodzik i jego autor. O książkach Zbigniewa Nienackiego dla młodzieży*. Warszawa 2009; M. SZYŁAK: *Zbigniew Nienacki. Życie i twórczość*. Olsztyn [2009]. W prezentowanym artykule przedstawiono inne ujęcie i zakres tematu niż w przywołanych publikacjach.

⁴ K.B. [K. BATORA]: *Nienacki Zbigniew 1929–1994...*, s. 56; R.L. [R. LOTH]: *Nienacki Zbigniew (ur. 1929)...*, s. 167; A. RĘKAWEK, J. SOKOŁOWSKI: *Jerzwałd. Przyroda, historia, ludzie*. Jerzwałd [2002], s. 47; E. KRUK: *Tęsknota do niesklamanej baśni*. „Gazeta Olsztyńska” 1972, nr 227, s. 4.

Tematem artykułu nie jest pełna biografia Z. Nienackiego ani jego działalność polityczna czy życie prywatne, nie wpływały one bowiem na treść czy wartość literacką powieści. Duże znaczenie miał natomiast fakt, że Z. Nienacki, zanim został tzw. zawodowym pisarzem, był dziennikarzem. Jako dziennikarz miał lekki styl, interesował się tematyką kryminalną i sensacyjną oraz krajoznawczą i regionalną. Wyraz tym zainteresowaniom dał także w twórczości literackiej.

W prezentowanym opracowaniu nie zgłębiono kwestii wysokości nakładów czy liczby sprzedanych egzemplarzy powieści. Kiedy autor artykułu pisze o ich niegasnącej poczytności, powołuje się na wnioski wysnute z analizy portalu W.biblioteka.pl i portali czytelnicy. W tekście przywołano zróżnicowane opinie recenzentów prasowych i filmowych oraz przeciętnych czytelników i widzów, a także własne oceny autora szkicu.

Czytelnicze i filmowe podróże z Panem Samochodzikiem po Polsce

Debiutem książkowym Z. Nienackiego była powieść *Uroczysko* (pierwodruk: Warszawa, Nasza Księgarnia, 1957)⁵. Pisarz i wydawcy dołączyli ją w następnych latach do późniejszego cyklu Pan Samochodzik, pod tytułami *Pan Samochodzik i święty relikwiarz*, względnie *Pan Samochodzik i Uroczysko*⁶. Reklamowanie nowych wydań *Uroczyska* jako utworu o dawnych przygodach Pana Samochodzika należy uznać za zasadne, pierwsza książka pisarza ma bowiem schemat fabularny i tematykę podobne do późniejszych powieści. Główny bohater jest zarazem narratorem, identycznie, jak tytułowa postać z książek o Panu Samochodziku — historyk sztuki Pan Tomasz. W toku fabuły tak samo jak Pan Samochodzik rozwiązuje jako detektyw amator zagadkę historyczną i zarazem sensacyjno-kryminalną⁷.

Wartość krajoznawcza *Uroczyska* tkwi w popularyzacji zabytku — romańskiej kolegiaty w Tumie koło Łęczycy w województwie łódzkim. Autor upowszechnia

⁵ K.B. [K. BATORA]: *Nienacki Zbigniew 1929—1994...*, s. 56; R.L. [R. LOTH]: *Nienacki Zbigniew (ur. 1929)...*, s. 167; SF [S. FRYCIE]: *Nienacki Zbigniew, właśc. Z. Nowicki, ur. 1 I 1929 w Łodzi*. W: *Nowy słownik literatury dla dzieci i młodzieży. Pisarze. Książki. Serie. Ilustratorzy. Nagrody. Przegląd bibliograficzny*. Red. K. KULICZKOWSKA, B. TYLICKA. Warszawa 1984, s. 253; SF [S. FRYCIE]: *Nienacki Zbigniew, właśc. Z. Nowicki*. W: S. FRYCIE, M. ZIÓŁKOWSKA-SOBECKA: *Leksykon literatury dla dzieci i młodzieży*. Piotrków Trybunalski 1999, s. 282—283; TB-S [T. BRZESKA-SMEREK]: *Nienacki Zbigniew, właśc. Z. Nowicki, ur. 1929 w Łodzi, zm. 1994 we wsi Jerzwałd*. W: *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*. Red. B. TYLICKA, G. LESZCZYŃSKI. Wrocław—Warszawa—Kraków 2002, s. 270.

⁶ Zob. trzy wydania: Z. NIENACKI: *Uroczysko*. Łódź 1968; IDEM: *Pan Samochodzik i święty relikwiarz*. Warszawa 1997; IDEM: *Pan Samochodzik i Uroczysko*. Łódź 2017.

⁷ Z. NIENACKI: *Uroczysko...*, *passim*.

wiedzę historyczną. Przekazuje wiadomości o najeździe krzyżackim z 1331 roku na ziemie polskie. Stara się obudzić w czytelnikach zamiłowanie do ojczystych zabytków i do historii sztuki, opisując kolegiatę i jej wnętrze⁸. Ważną część akcji stanowią badania archeologiczne. Pisarz ukazuje je, aby zainteresować odbiorców archeologią⁹. Wprowadza do dzieła także elementy edukacji literackiej¹⁰.

Pierwsza książka Z. Nienackiego spotkała się z dużym zainteresowaniem recenzentów. Jeden z nich, Jan Bury, zarzucił autorowi w lokalnym czasopiśmie „Ziemia Łęczycka”, że prezentuje powierzchowną wiedzę. Zasygnalizował również propagandową tendencyjność utworu¹¹. Za jej przejaw można było uznać podkreślenie lojalności bohatera-narratora wobec władz Polski Ludowej. Uwagi krytyczne na temat *Uroczyska* znalazły się także w archeologicznym czasopiśmie popularnonaukowym „Z Otchłani Wieków”, w recenzji podpisanej TMP. Recenzent zarzucił autorowi, że w latach 50. XX wieku ukazał jako współczesne metody prac wykopaliskowych techniki niestosowane już wtedy w naszym kraju od kilku dziesięcioleci¹². Zupełnie inna, bo bardzo pozytywna, była ocena autorstwa znanego historyka, popularyzatora dziejów ojczystych — Pawła Jasienicy¹³.

Z. Nienacki skutecznie rozbudza w czytelnikach *Uroczyska* zainteresowanie historią, sztuką i archeologią, pomimo swej niekompetencji w dziedzinie archeologii. Dzięki talentowi literackiemu zachęca odbiorców do sięgnięcia po fachowe publikacje popularyzatorskie. Można się o tym przekonać, czytając książkę oraz recenzję P. Jasienicy.

W drugiej powieści, *Skarbie Atanaryka* (pierwodruk: Warszawa, Nasza Księgarnia, 1960)¹⁴, pisarz zaznajamia czytelników z polskim Pomorzem. Książka jest znana także pod nowym tytułem: *Pan Samochodzik i... skarb Atanaryka*¹⁵. Narrator

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ J. BURY: *Powieść o Tumie i grodzisku łęczyckim (notatka bibliograficzna)*. „Ziemia Łęczycka” 1958, nr 1, s. 9.

¹² TMP: Z. Nienacki, *Uroczysko*. Warszawa 1957, Państwowe Wydawnictwo Literatury Dziecięcej *Nasza Księgarnia*. „Z Otchłani Wieków. Miesięcznik popularnonaukowy Polskiego Towarzystwa Archeologicznego” 1958, nr 3, s. 215—217.

¹³ P. JASIENICA: *Wśród starożytności*. „Twórczość” 1958, nr 12, s. 119—120. Zob. też przedruk cytowanej publikacji w esejach P. JASIENICY: *Tylko o historii*. Warszawa 2009, s. 16—18. Ocena P. Jasienicy, opublikowana w prestiżowej „Twórczości”, sprawiła Z. Nienackiemu dużą satysfakcję. Autor *Uroczyska* podkreślił po latach, że literatura dla dzieci i młodzieży jest równie istotna, co utwory dla dorosłych, stwierdzając o P. Jasienicy: „[...] im pisarz jest większy, tym ma większy szacunek dla każdego rodzaju twórczości”. *Literackie konfrontacje, czyli rozmowa ze Zbigniewem Nienackim*. Rozmawiała A. BOROWICZ. „Warmia i Mazury” 1976, nr 12, s. 14—15.

¹⁴ K.B. [K. BATORA]: *Nienacki Zbigniew 1929—1994...*, s. 56; R.L. [R. LOTH]: *Nienacki Zbigniew (ur. 1929)...*, s. 167; Z. NIENACKI: *Skarb Atanaryka*. Ilust. R. KLAYBER. Warszawa 1960.

¹⁵ Z. NIENACKI: *Pan Samochodzik i... skarb Atanaryka*. Olsztyn 1993 (tekst powieści nieznacznie zmieniony i uzupełniony w porównaniu ze *Skarbem Atanaryka*).

występuje jednocześnie w roli bohatera książki również w tej powieści. W toku sensoryjnej fabuły autor informuje o starożytnych i średniowiecznych dziejach Pomorza. Dzieli się wiedzą na temat kultury kaszubskiej, zwłaszcza dialektu kaszubskiego. Podobnie jak w debiutanckiej książce, także w *Skarbie Atanaryka* znaczącą część akcji stanowią badania archeologiczne. Z. Nienacki stara się zaszczyć w odbiorcach zamiłowanie do historii sztuki, gdy pisze o malarzu Andrieju Rublowie¹⁶. W powieści zawarto nawiązania do literatury powszechnej¹⁷. Jej znaczenie propagandowe polegało na podkreśleniu częściowo polskiej tradycji Pomorza. Książka została dobrze przyjęta przez łódzką prasę¹⁸.

Na terenie dzisiejszego województwa pomorskiego leży miasto Malbork. Z. Nienacki promuje tę miejscowość oraz Mazury w jednej z najpopularniejszych książek cyklu, zatytułowanej *Pan Samochodzik i templariusze*. Jej najstarsza edycja ukazała się w 1966 roku, już po ogłoszeniu pierwszego tomu właściwego cyklu *Pan Samochodzik*, którym jest *Wyspa złoczyńców* z 1964 roku¹⁹.

Pan Samochodzik i templariusze to powieść w dużym stopniu o tematyce historyczno-krajoznawczej. Odbiorca znajduje w niej liczne wiadomości o dziejach Krzyżaków na ziemiach polskich. Poznaje historię i opis zamku w Malborku. Uczestniczy razem z narratorem w jego zwiedzaniu. Bierze udział w sensoryjnych przygodach rozgrywających się w zamkowej scenerii²⁰. Halina Skrobiszewska napisała w 1966 roku o *Panu Samochodziku i templariuszach* w „Nowych Książkach”, że jest to „niezła lektura rozrywkowa”. Skrytykowała jednak autora za zbyt rozbudowane dygresje o tematyce historycznej²¹.

Poczytność omawianej powieści (oraz innych książek z cyklu) znacznie się zwiększyła dzięki popularności jej adaptacji telewizyjnej — serialowi *Samochodzik i templariusze*²² w reżyserii Huberta Drapelli. Autorem scenariusza jest sam Zbigniew Nienacki. Pięciodcinkowy serial wyprodukowano w 1971 roku. Premierowa

¹⁶ Z. NIENACKI: *Skarb Atanaryka...*, *passim*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ T. PAPIER: *Wiecież coś więcej?* „Odgłosy” 1960, nr 23, s. 11; H. Rud. [H. RUDNICKI]: „*Skarb Atanaryka*” *daj synowi na wakacje...* „Głos Robotniczy” 1961, nr 159, s. 8; J. PANASEWICZ: „*Skarby Atanaryka*”. „Express Ilustrowany” 1960, nr 125, s. 4.

¹⁹ K.B. [K. BATORA]: *Nienacki Zbigniew 1929—1994...*, s. 57; R.L. [R. LOTH]: *Nienacki Zbigniew (ur. 1929)...*, s. 167; SF [S. FRYCIE]: *Nienacki Zbigniew, właśc. Z. Nowicki, ur. 1 I 1929 w Łodzi*. W: *Nowy słownik literatury dla dzieci i młodzieży...*, s. 253; zm [Z. MARCINÓW]: *Pan Samochodzik*. W: *Leksykon bohaterów literackich*. Red. M. KISIEL, M. PYTASZ. Katowice 1995, s. 191; B. TYLICKA: *Bohaterowie naszych książek. Przewodnik po literaturze dla dzieci i młodzieży*. Łódź 1999, s. 162 (hasło: *Pan Samochodzik*).

²⁰ Z. NIENACKI: *Pan Samochodzik i templariusze*. Ilust. K. KOŁODZIEJ. Wrocław 2014, *passim*.

²¹ H. SKROBISZEWSKA: *Zainteresować, wytłumaczyć, pobudzić inwencję*. „Nowe Książki” 1966, nr 13, s. 798—799.

²² J. SZCZERBA: *Skarby ukryte*. „Gazeta Książki” 2003, nr 12, s. 10 (dodatek do „Gazety Wyborczej”) — „Gazeta Święteczna” 2003, nr 290).

emisja miała miejsce w 1972 roku. Sukces serialu telewizyjnego był w dużej mierze efektem trafnej obsady aktorskiej. Uwagę widzów przyciągali zwłaszcza Stanisław Mikulski jako Pan Tomasz „Samochodzik” i Ewa Szykulska w roli Karen Petersen²³. Do współczesnej recepcji serialu dobrze przyczyniają się emisje telewizyjne²⁴, a jeszcze bardziej edycja Telewizji Polskiej na DVD²⁵. W internecie można znaleźć oferty kupna DVD z serialem. Pod koniec stycznia 2020 roku płyty DVD można było nabyć m.in. na Allegro.pl. Sprzedawcy informowali o kupnie płyt przez siedem osób²⁶. Powieść Z. Nienackiego i adaptacja H. Drapelli są bardzo dobrze, a często nawet z entuzjazmem, oceniane przez czytelników i widzów na forum dyskusyjnym portalu Filmweb.pl²⁷. Wydaje się, że głosy internautów są bardziej miarodajne niż ewentualne, bardzo trudne do realizacji, badania nad liczbą sprzedanych płyt DVD.

Na Mazurach toczy się fabuła innej książki cyklu — *Pan Samochodzik i Winnetou* (pierwodruk: Warszawa, Horyzonty, 1976)²⁸. W powieści tej nie ma elementów edukacji historyczno-krajoznawczej, Z. Nienacki pisze w niej natomiast o przyrodzie i ochronie środowiska²⁹. Książka ma znaczenie z punktu widzenia edukacji czytelniczej. Autor nadał drugiemu bohaterowi pseudonim od imienia indiańskiego wodza. Pokazuje, jak mazurski Winnetou stara się naśladować postać literacką. W ten sposób zachęca czytelników do przeczytania cyklu powieści Karola Maya o Winnetou oraz obejrzenia wersji filmowych³⁰. *Pan Samochodzik i Winnetou*

²³ Filmpolski.pl: <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php?film=125306> (dostęp: 27.01.2020) — opis serialu telewizyjnego *Samochodzik i templariusze* z 1971 roku; A. WIELGOŁAWSKA: *Nowy serial telewizyjny. Pan Samochodzik i Templariusze*. „Świat Młodych” 1972, nr 14, s. 7. Zob. też P. ŁOPUSZAŃSKI: *Pan Samochodzik i jego autor...*, s. 323—326.

²⁴ Zob. portal Telemagazyn.pl: <https://www.telemagazyn.pl/serial/samochodzik-i-templariusze-525334/> (dostęp: 27.01.2020) — informacja o emisji odcinków serialu *Samochodzik i templariusze* na kanałach TVP Kultura i TVP ABC w sierpniu 2019 roku oraz w regionalnej TVP 3 Opole na przełomie listopada i grudnia 2019 roku.

²⁵ Informacje o edycji na DVD: *Samochodzik i templariusze*. „Video & DVD Reporter” 2006, nr 5, s. 36.

²⁶ Portal Allegro.pl: https://allegro.pl/kategoria/plyty-dvd100075?string=pan%20samochodzik%20i%20templariusze&utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=_KRK_DSA_Kultura%20i%20rozrywka%20-%20Media&ev_adgr=P%20C5%82ty%20DVD%20-%20100075&gclid=EA1aIQobChMI0qCijaKk5wIVQaqaCh07QgW0EAAYASAAEgKfxPD_BwE&bmatch=baseline-cl-eyesa-bp-cul-1-0-1127 (dostęp: 27.01.2020).

²⁷ Filmweb.pl: <https://www.filmweb.pl/serial/Samochodzik+i+Templariusze-1971-9344/discussion?plusMinus=true> (dostęp: 27.01.2020) — dyskusja na temat serialu TV *Samochodzik i templariusze*.

²⁸ K.B. [K. BATORA]: *Nienacki Zbigniew 1929—1994...*, s. 58.

²⁹ Z. NIENACKI: *Pan Samochodzik i Winnetou*. Ilust. S. KOBYLIŃSKI. Olsztyn—Białystok 1984, *passim*.

³⁰ Ibidem. Literaturoznawca Iwona Mityk trafnie podkreśla, że zasadnicza cecha powieści Z. Nienackiego *Pan Samochodzik i Winnetou* to „odwołanie do kanonu powieści o tematyce indiańskiej”. I. MITYK: *Między infantylizacją a nostalgią...*, s. 272.

otrzymał krytyczną recenzję od Piotra Adamczewskiego, który uznał zastosowanie konwencji z powieści Karola Maya za archaizm³¹.

Mazury to także miejsce wydarzeń w *Panu Samochodziku i złotej rękawicy* (pierwodruk: Warszawa, Nasza Księgarnia, 1979³²). Autor łączy tu wiedzę historyczno-krajoznawczą z edukacją literacką oraz wychowaniem patriotycznym. Upowszechnia wiadomości na temat polskich poetów ludowych z regionu mazurskiego, jak Michał Kajka, Wiktor Kanigowski, Wincenty Kobzur. Uczy czytelników tolerancji wyznaniowej, podkreślając, że większość polskich poetów ludowych na Mazurach była ewangelikami. Odwołuje się też do polskiego i powszechnego kanonu literatury pięknej, przede wszystkim cytując fragment poematu Adama Mickiewicza *Konrad Wallenrod*³³. Podkreśla polską tradycję historyczną Mazur. Wszystko to sprawia, że powieść odgrywa istotną rolę w wychowaniu patriotycznym³⁴.

Janusz Maruszewski, autor recenzji opublikowanej w „Nowych Książkach”, docenił książkę *Pan Samochodzik i złota rękawica* jako przydatną w wychowaniu patriotycznym oraz edukacji historycznej i kulturalnej³⁵. Z kolei Andrzej Staniszewski pochwalił Z. Nienackiego w regionalnej „Gazecie Olsztyńskiej” za umiejętne łączenie rozrywki z edukacją i przekazem wartości wychowawczych³⁶.

Adaptacja filmowa *Pana Samochodzika i złotej rękawicy* to mało znany film Janusza Kidawy *Latające maszyny kontra Pan Samochodzik* (1991). Postać tytułową zagrał aktor Piotr Krukowski³⁷. Dzieło J. Kidawy ocenili negatywnie zarówno krytycy filmowi, jak i widzowie. Grzegorz Pieńkowski skrytykował adaptację w *Leksykonie polskich filmów fabularnych* z 1997 roku za brak zgodności z pierwowzorem literackim. Scenarzysta i reżyser J. Kidawa zrezygnował z przekazu wiedzy historycznej. Skupił się wyłącznie na akcji sensacyjnej³⁸. Innym nadużyciem było przeniesienie scenerii z Mazur na tereny górskie³⁹. Autor opracowania popularnonaukowego na temat książek Z. Nienackiego Piotr Łopuszański napisał o filmie J. Kidawy: „W su-

³¹ P. ADAMCZEWSKI: *Błada twarz się śmiać*. „Kultura” 1976, nr 41, s. 13.

³² K.B. [K. BATORA]: *Nienacki Zbigniew 1929–1994...*, s. 58.

³³ Z. NIENACKI: *Pan Samochodzik i złota rękawica*. Wrocław 2012, *passim*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ J. MARUSZEWSKI: *Schemat ciągle świeży*. „Nowe Książki” 1979, nr 9, s. 31–33.

³⁶ A. STANISZEWSKI: „I znowu polski rycerz dumnie podejmie złotą rękawicę...”. „Gazeta Olsztyńska” 1979, nr 158, s. 5.

³⁷ Portal Filmpolski.pl: <http://filmpolski.pl/fp/index.php?film=123267> (dostęp: 27.01.2020) — opis filmu *Latające maszyny kontra Pan Samochodzik* z 1991 roku. Zob. też omówienie filmu: I. POLAK: *Latające maszyny kontra Pan Samochodzik, Polska 1991*. „Filmowy Serwis Prasowy” 1991, nr 7–8, s. 10–11. Zob. też P. ŁOPUSZAŃSKI: *Pan Samochodzik i jego autor...*, s. 328–329.

³⁸ G.P. [G. PIEŃKOWSKI]: *Latające maszyny kontra Pan Samochodzik*. W: *Leksykon polskich filmów fabularnych*. Oprac. zesp. Filмотeki Narodowej pod kier. J. SŁODOWSKIEGO. Warszawa 1997, s. 345.

³⁹ Portal Filmpolski.pl: <http://filmpolski.pl/fp/index.php?film=123267> (dostęp: 27.01.2020) — opis filmu *Latające maszyny kontra Pan Samochodzik* z 1991 roku.

mie wyszły kompletne bzdury⁴⁰. Jeszcze bardziej krytyczne są wypowiedzi widzów publikowane na Filmweb.pl. Internauci zarzucają twórcom filmu całkowitą niezgodność fabuły ze znacznie lepszą powieścią. Oceniają efekt pracy reżysera jako bardzo mało udany artystycznie⁴¹.

Z. Nienacki dzieli się z czytelnikami miłością do Mazur także w powieści *Pan Samochodzik i kapitan Nemo* z 1993 roku, znanej też pod tytułem *Kapitan Nemo*⁴². Autor nawiązuje do klasyki literatury popularnej, nadając jednej z postaci przezwisko „Kapitan Nemo” i wprowadzając je do tytułu książki. Odsyła w ten sposób młodzieżowych odbiorców do powieści Juliusza Verne’a *Dwadzieścia tysięcy mil podwodnej żeglugi*, której bohaterem jest Kapitan Nemo⁴³. Fragment istotny dla edukacji historyczno-krajoznawczej oraz wychowania patriotycznego czytelników to opis harcerskiego ogniska, w czasie którego harcerze słuchają opowieści na temat historii walk o polskość Mazur⁴⁴.

W sąsiadującym z Mazurami regionie Warmia, ściślej w powiecie Braniewo, znajduje się miasto Frombork, któremu poświęcona jest powieść *Pan Samochodzik i zagadki Fromborka* (pierwodruk: Warszawa, Nasza Księgarnia, 1972)⁴⁵. Z. Nienacki popularyzuje w niej zabytki Fromborka. Podkreśla, że miasto to związane jest z Mikołajem Kopernikiem, przekazuje informacje historyczne. Pisząc o zabytkowych polskich monetach, kształtuje w młodzieży zainteresowanie nauką pomocniczą historii, jaką jest numizmatyka. Podobnie jak w *Panu Samochodziku i złotej rękawicy*, podkreśla polskość mazurskich ewangelików⁴⁶.

W 1975 roku w „Życiu Warszawy” opublikowano pozytywną recenzję powieści. Zgodnie z oceną recenzenta — Witolda Zechentera — nowy tom przygód Pana Samochodzika dobrze służył popularyzacji biografii Kopernika⁴⁷.

Bogata w treści historyczne oraz krajoznawcze jest kolejna powieść cyklu — *Pan Samochodzik i tajemnica tajemnic*⁴⁸. Czytelnicy podróżują wraz z narratorem po

⁴⁰ P. ŁOPUSZAŃSKI: *Pan Samochodzik i jego autor...*, s. 329.

⁴¹ Filmweb.pl: <https://www.filmweb.pl/film/Lataj%C4%85ce+machiny+kontra+Pan+Samochodzik-1991-7151/discussion/Gdzie+te+czasy...340610> (dostęp: 27.01.2020) — dyskusja o filmie *Latające maszyny kontra Pan Samochodzik*.

⁴² K.B. [K. BATORA]: *Nienacki Zbigniew 1929—1994...*, s. 58; Z. NIENACKI: *Pan Samochodzik i kapitan Nemo*. Warszawa 2000.

⁴³ Z. NIENACKI: *Pan Samochodzik i kapitan Nemo...*, *passim*. Powieści przygodowe J. Verne’a były ulubioną lekturą Z. Nienackiego w wieku młodzieżowym, zob. *Rozmowa ze Zbigniewem Nienackim*. Notował J.A. MASŁOWSKI. „Płomyczek” 1994, nr 5, s. 8.

⁴⁴ Z. NIENACKI: *Pan Samochodzik i kapitan Nemo...*, s. 141—142.

⁴⁵ K.B. [K. BATORA]: *Nienacki Zbigniew 1929—1994...*, s. 58.

⁴⁶ Z. NIENACKI: *Pan Samochodzik i zagadki Fromborka*. Ilust. K. KOŁODZIEJ. Projekt graficzny J. DANIELAK, K. KOŁODZIEJ. Wrocław 2014, *passim*.

⁴⁷ W. ZECHENTER: *Tajemnica pewnego muzeum*. „Życie Warszawy” 1975, nr 295, s. 3.

⁴⁸ Zob. Z. NIENACKI: *Pan Samochodzik i tajemnica tajemnic*. Ilust. A. STYŁO-GINTER. Olsztyn 1983. Powieść wydrukowano po raz pierwszy w podziale na odcinki w „Świecie Młodych” 1974,

kraju i za granicą. W Polsce odwiedzają Podkarpacie i Bieszczady. Poznają podkarpackie miasta Lesko, Baligród i Sanok, a także miejscowości Brzozów i Polańczyk. Czytają o zamku w Lesku i tamtejszym cmentarzu żydowskim. Pisarz, przypominając o zabytkach żydowskich, sygnalizuje potrzebę tolerancji etnicznej. Dostyć obszernie opisuje skansen — Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Informuje o Jeziorze Solińskim i rzece San. Zabiera odbiorców na czytelniczną wycieczkę w Bieszczady⁴⁹. Z. Nienacki umieścił znaczącą część fabuły *Pana Samochodzika i tajemnicy tajemnic* w stolicy Czech (ówcześnie Czechosłowacji) — Pradze⁵⁰.

Powieść doczekała się adaptacji filmowej pod tytułem *Pan Samochodzik i praskie tajemnice*. Zrealizował ją w 1988 roku reżyser Kazimierz Tarnas. W fabule pozostała Praga, ale zastąpiono Podkarpacie i Bieszczady Jurą Krakowsko-Częstochowską i Krakowem. Premiera polsko-czechosłowackiej produkcji z międzynarodową obsadą miała miejsce w styczniu 1989 roku. Główną rolę zagrał, bez powodzenia, znany aktor Marek Wysocki⁵¹. Redakcja periodyku „Film” reklamowała film K. Tarnasa jeszcze w czasie prac nad jego realizacją⁵². Maciej Maniewski w recenzji wydrukowanej w „Filmie” niecały miesiąc po premierze, na początku lutego 1989 roku, zarzucił reżyserowi, że za daleko odszedł od adaptowanej fabuły⁵³. G. Pieńkowski ocenił film znacznie lepiej. Nie przeszkadzało mu zaniedbanie przekazu wiedzy o historii. Pochwalił adaptację za „dobre tempo akcji”⁵⁴, trudne do dostrzeżenia w filmie K. Tarnasa. Rezygnacja twórców *Pana Samochodzika i praskich tajemnic* ze znacznej części wątku popularyzatorskiego była niesłuszną z uwagi na jego zasadnicze znaczenie w powieści. Z kolei P. Łopuszański napisał na temat filmu K. Tarnasa m.in.: „Scenariusz wykazuje bardzo duże odstępstwa od pierwowzoru. W fabule

nr 4—43, 45—48. Pierwsze wydanie książkowe ukazało się w Czytelniku w Warszawie w 1975 roku, zob. K.B. [K. BATORA]: *Nienacki Zbigniew 1929—1994...*, s. 58.

⁴⁹ Zob. Z. NIENACKI: *Pan Samochodzik i tajemnica tajemnic...*, *passim*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Filmpolski.pl: <http://filmpolski.pl/fp/index.php?film=122762> (dostęp: 28.01.2020) — opis filmu *Pan Samochodzik i praskie tajemnice* z 1988 roku. Zob. też omówienie filmu: *Pan Samochodzik i praskie tajemnice*. Oprac. W. PIĄTEK. „Filmowy Serwis Prasowy” 1988, nr 16—17, s. 8—12 (numer datowany: 1—15 sierpnia 1988). Zob. też P. ŁOPUSZAŃSKI: *Pan Samochodzik i jego autor...*, s. 327—328. Przed filmami *Pan Samochodzik i praskie tajemnice* z 1988 roku oraz *Latające maszyny kontra Pan Samochodzik* z 1991 roku powstał *Pan Samochodzik i niesamowity dwór* w reżyserii Janusza Kidawy, ze scenariuszem Z. Nienackiego. Jest to adaptacja filmowa powieści Z. Nienackiego *Niesamowity dwór* (pierwodruk — 1969). W *Panu Samochodziku i niesamowitym dworze* Pana Tomasa grał Piotr Krukowski. Filmpolski.pl: <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php?film=122117> (dostęp: 6.02.2020) — opis filmu *Pan Samochodzik i niesamowity dwór* z 1986 roku; K.B. [K. BATORA]: *Nienacki Zbigniew 1929—1994...*, s. 57.

⁵² Zob. *O realizacji filmu Kazimierza Tarnasa Pan Samochodzik i praskie tajemnice*. Zdjęcia R. SUMIK. „Film” 1988, nr 12, s. 18—19 (numer z 20 marca 1988) — sprawozdanie z planu filmowego.

⁵³ M. MANIEWSKI: *Golem z żarówką w głowie*. „Film” 1989, nr 6, s. 9 (numer z 5 lutego 1989).

⁵⁴ G.P. [G. PIEŃKOWSKI]: *Pan Samochodzik i praskie tajemnice*. W: *Leksykon polskich filmów fabularnych...*, s. 494—495.

często brak sensu. W sumie nie jest to dobra adaptacja udanej przecież powieści⁵⁵. Większość internautów publikujących swe opinie na Filmweb.pl również bardzo nisko oceniła film z 1988 roku. Za znacznie lepsze uznała książkę *Pan Samochodzik i tajemnica tajemnic* oraz film *Samochodzik i templariusze*⁵⁶.

Recepcja powieści o Panu Samochodziku

Książki Z. Nienackiego o Panu Samochodziku, przeważnie chwalone w okresie Polski Ludowej, nieraz ostro krytykowane po 1989 roku. Na przełomie lat 80. i 90. minionego wieku część publicystów zarzucała im obecność akcentów propagandowych, zgodnych z ideologią obowiązującą w PRL. Przykładem jest artykuł Przemysława Czaplińskiego opublikowany w „Res Publice” w 1989 roku. P. Czapliński zarzucił Z. Nienackiemu m.in. popularyzację nietolerancji i niechęć wobec wszelkiej inności⁵⁷. Wydzwięk polityczny cyklu *Pan Samochodzik* nie podobał się także Marcinowi Sendeckiemu⁵⁸. Krytyka ze strony obu autorów wydaje się przesadna. Wartość rozrywkowa i edukacyjna utworów Z. Nienackiego jest tak duża, że zawarte w nich elementy propagandowe nie rażą większości czytelników. Ponadczasowe wychowanie patriotyczne ma w nich większe znaczenie niż propaganda⁵⁹. Pisarz nie uczył nietolerancji. Gdyby tak było, nie wychowywałby odbiorców w duchu otwartości wyznaniowej i etnicznej. Niesłuszny jest również zarzut Macieja Krasowskiego, jakoby Z. Nienacki „łamał i kaleczył polszczyznę”⁶⁰.

Polemika z negatywnymi opiniami na temat powieści Z. Nienackiego nie oznacza, że autor artykułu nie dostrzega słabych stron w twórczości pisarza, który nie zawsze zachowywał odpowiednią równowagę między przekazem edukacyjnym

⁵⁵ P. ŁOPUSZAŃSKI: *Pan Samochodzik i jego autor...*, s. 328.

⁵⁶ Filmweb.pl: <https://www.filmweb.pl/film/Pan+Samochodzik+i+praskie+tajemnice-1988-8510/discussion> (dostęp: 28.01.2020) — dyskusja na temat filmu *Pan Samochodzik i praskie tajemnice*.

⁵⁷ P. CZAPLIŃSKI: *Młodzieżowy kryminał patriotyczny*. „Res Publica” 1989, nr 9, s. 112—116.

⁵⁸ Zob. M. SENDECKI: *Pan Samochodzik i otchłań, czyli jak się nie przejechać z Panem Tomaszem*. „Książki. Magazyn do Czytania” 2014, nr 4, s. 62—63.

⁵⁹ Na temat wysokiej wartości książek o Panu Samochodziku z punktu widzenia wychowania patriotycznego pisał m.in. publicysta Michał WITKOWSKI: *Świat jest iluzją! Bohater naszych czasów*. „Tygodnik Powszechny” 2007, nr 38, s. 11. Agnieszka Sikorska zachwalała w czasopiśmie „Guliwer” nieprzemijające walory pedagogiczne tych powieści, według niej — nawet w zakresie wychowania obywatelskiego. A. SIKORSKA: „*Albowiem tylko obojętnych na zło omija przygoda*”, czyli dlaczego wciąż warto wracać do Pana Samochodzika? „Guliwer” 2005, nr 4, s. 37—42.

⁶⁰ M. KRASSOWSKI: *Dlaczego nie wszyscy lubili Nienackiego*. „Wiadomości Kulturalne” 1994, nr 20, s. 6.

a rozrywkową fabułą. W jego powieściach akcja sensacyjno-kryminalna jest czasem tak żywa, że przytłacza wiadomości historyczne i przekaz wychowawczy. W innych przypadkach wstawki popularyzatorskie sprawiają nienaturalne wrażenie, jakby były dodane na siłę. Akcenty propagandowe w książkach o Panu Samochodziku to przede wszystkim podkreślana lojalność bohatera-narratora wobec władz PRL. Nie można się nie zgodzić z elementami propagandy antyhitlerowskiej i polskiej patriotycznej.

Powieści o Panu Samochodziku zajmują ważne miejsce w świecie nowych mediów. Dzieje się tak m.in. za sprawą płyty DVD z filmem *Samochodzik i templariusze*, która cieszy się powodzeniem wśród klientów sklepów internetowych. Prozy młodzieżowej Z. Nienackiego można słuchać, odtwarzając cyfrowe audiobooki⁶¹. Jest wznawiana także w postaci książek elektronicznych — e-booków⁶². Duża liczba wydań świadczy o ciągłym zainteresowaniu odbiorców tą literaturą.

Promocji czytelnictwa publikacji Z. Nienackiego dobrze służą dwie strony internetowe. Redaktorzy pierwszego serwisu (<http://www.nienacki.art.pl>) prowadzą fanclub pisarza o nazwie Internetowy Klub Nienackofanów⁶³. Od 2007 roku funkcjonuje również Internetowe Forum Miłośników Pana Samochodzika⁶⁴.

O stałym zainteresowaniu czytelników powieściami z cyklu Pan Samochodzik świadczą dyskusje prowadzone na portalach czytelniczych. Większość internautów bardzo dobrze ocenia te książki. Najnowsze wypowiedzi, nieraz entuzjastyczne, pochodzą z 2019 i 2020 roku. Czasem, naturalnie, zdarzają się krytyczne oceny. Niepochlebne uwagi dotyczą stronniczości politycznej autora, który podkreślał lojalność bohatera wobec władz PRL. Niekiedy odbiorcy zarzucają Z. Nienackiemu, że przeładowuje narrację przekazem popularyzatorskim⁶⁵. Sporadyczne niskie oceny

⁶¹ Zob. np. ofertę wydań powieści Z. Nienackiego o Panu Samochodziku na audiobookach na portalach: Empik.com: <https://www.empik.com/szukaj/produkt?q=pan+samochozik+audiobook> (dostęp: 30.01.2020), Ceneo.pl: <https://www.ceneo.pl/Audiobooki;szukaj-pan-samochozik> (dostęp: 30.01.2020) czy na Publio.pl: <http://www.publio.pl/pan-samochozik,s4213.html> (dostęp: 30.01.2020).

⁶² Zob. m.in. ofertę edycji e-booków z powieściami Z. Nienackiego o Panu Samochodziku na Publio.pl: <http://www.publio.pl/pan-samochozik,s4213.html> (dostęp: 30.01.2020) oraz na portalu Taniaksiążka.pl: <https://www.taniakiazka.pl/ebook-pan-samochozik-i-templariusze-mobi-epub-p-753869.html> (dostęp: 30.01.2020). Zob. też R. DRÓZD: *Pan Samochodzik na czytelniki*. Dostępne w Internecie: <https://swiatczytnikow.pl/pan-samochozik-na-czytelniki> (dostęp: 30.01.2020) — publikacja z 31 października 2012 roku na portalu internetowym Świat czytelników, uzupełniona przez czytelników kilkudziesięcioma komentarzami.

⁶³ Internetowy Klub Nienackofanów: <http://www.nienacki.art.pl/index.html> (dostęp: 30.01.2020).

⁶⁴ Internetowe Forum Miłośników Pana Samochodzika: <https://pansamochozik.net.pl/> (dostęp: 30.01.2020).

⁶⁵ Zob. wypowiedzi internautów na portalach czytelniczych: Lubimyczytać.pl: <https://lubimyczytac.pl/szukaj/ksiazki?phrase=Nienacki> (dostęp: 30.01.2020); Nakanapie.pl — książki, recenzje, społeczność: <https://nakanapie.pl/szukaj/ksiazki?q=Nienacki> (dostęp: 30.01.2020); Granice.pl Wszystko o literaturze: <https://www.granice.pl/wyszukaj/Nienacki/1> (dostęp: 30.01.2020); Biblio-

utworów o Panu Samochodziku nie zmieniają faktu, że cykl jest lubiany przez zdecydowaną większość czytelników. Powieści Z. Nienackiego z Panem Tomaszem jako bohaterem-narratorem są tak popularne, że po śmierci pisarza inni autorzy stworzyli nowe tomy przygód Pana Samochodzika. Wiele z nich napisał Andrzej Pilipiuk⁶⁶.

Podsumowanie

Powieści Zbigniewa Nienackiego o Panu Samochodziku stanowią ważną część polskiej tradycji literackiej. Świadczy o tym chociażby fakt, że inni autorzy próbowali pisać kontynuację cyklu. Książki o Panu Tomaszu stale cieszą się zainteresowaniem licznego grona dziecięcych, nastoletnich i dorosłych czytelników. Współtworzą naszą rodzimą kulturę popularną, a dzięki filmowi Huberta Drapelli *Samochodzik i templariusze* ze Stanisławem Mikulskim w roli głównej — także ojczystą kulturę masową. Pan Tomasz to jedna z jej głównych ikon. Stał się nią ze względu na swoje cechy, które fascynowały wielu czytelników i widzów: odwagę, erudycję, skuteczność w działaniu, zdolności detektywistyczne.

Książki o przygodach Pana Samochodzika mają duże znaczenie z punktu widzenia edukacji regionalnej oraz krajoznawczej. Ich wartość rozrywkowa, kształcąca i wychowawcza jest na tyle ponadczasowa, że czytelnikom zwykle nie przeszkadzają nieaktualne akcenty propagandowe. Realia powieściowe z czasów PRL stanowią dodatkową wartość poznawczą dla młodych odbiorców. Część młodzieżowych czytelników postrzega elementy propagandy z tamtych lat jako dokument epoki. Ci, którym nie odpowiadają akcenty propagandowe, np. podkreślanie lojalności bohatera wobec władz Polski Ludowej, wydzwięk antyniemiecki niektórych powieści, popularyzacja harcerstwa z okresu PRL, źle oceniają cykl o Panu Samochodziku.

Z. Nienacki do dziś rozwija zainteresowanie światową kulturą popularną. Po poznaniu jego książek wielu czytelników sięga po klasyczne dzieła literackie, jak powieści Karola Maya i Juliusza Verne'a, oraz ogląda ich adaptacje filmowe.

netka.pl Opiniotwórcza strona książki: https://www.biblionetka.pl/search.aspx?searchType=book_catalog&searchPhrase=Nienacki (dostęp: 30.01.2020).

⁶⁶ D. BOROWSKI: *Jak dzisiaj funkcjonuje model młodzieżowej powieści kryminalnej...*, s. 329—339; M. PIĄTKOWSKA: *Nowy autor pisze nowe przygody*. Rys. P. SOCHA. „Gazeta Magazyn” 1998, nr 14, s. 42—45 (dodatek do „Gazety Wyborczej”); M. CZABAJ: *Pan Samochodzik: życie pośmiertne*. „Polityka” 2004, nr 37, s. 62—63; W. GŁOWACKI: *Nienacki, Niziurski i inni, czyli to, co najlepsze z PRL*. „Polska. Metropolia Warszawska” 2008, nr 2, s. 32; B. BRAKONIECKI: *Co ukrywał Pan Samochodzik?* Dostępne w Internecie: <https://polskatimes.pl/co-ukrywal-pan-samochodzik/ar/955080> (dostęp: 30.01.2020).

Uniwersalne wartości wychowawcze, popularyzowane przez autora, to patriotyzm ogólnopolski, regionalny i lokalny, poszanowanie dla norm prawnych, szacunek dla dóbr kultury, tolerancja wyznaniowa i etniczna, miłość do przyrody, ekologiczny styl życia. Z poglądem tym zgodzi się jedynie część miłośników książek pisarza. Inni widzą w powieściach o Panu Samochodziku tylko dobrą literaturę rozrywkową, jeszcze inni odbiorcy traktują je jako nieaktualny dokument propagandy i edukacji z okresu PRL.

Cykl Pan Samochodzik utrzymuje wysoką pozycję na rynku nowych mediów. Znana autorka powieści dla dzieci i młodzieży Ewa Nowacka napisała we wspomnieniu pośmiertnym o Z. Nienackim, że część utworów z cyklu będzie wiele razy wznawiana, „[...] by mogli je czytać synowie i wnukowie dawnych admiratorów książek twórcy Pana Samochodzika”⁶⁷. Książki Z. Nienackiego faktycznie są lubiane przez kolejne pokolenia czytelników. Odgrywają istotną rolę w międzypokoleniowej rodzinnej edukacji czytelnicznej i szerszej — kulturalnej. Wydawcy często publikują nowe edycje wszystkich tomów przygód Pana Tomasza, z których każdy jest chętnie czytany i na ogół dobrze oceniany. Autor z powodzeniem realizuje pośmiertnie swą misję edukacyjną, co nie oznacza, że jego twórczość jest pozytywnie odbierana przez wszystkich czytelników.

Bibliografia

- ADAMCZEWSKI P.: *Błada twarz się śmiać*. „Kultura” 1976, nr 41, s. 13.
[az]: *Z serialem w Polskę*. „Świat Seriali” 2005, nr 13, s. 30.
- BOROWSKI D.: *Jak dzisiaj funkcjonuje model młodzieżowej powieści kryminalnej Zbigniewa Nienackiego. O wybranych kontynuacjach powieści o Panu Samochodziku*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego. Seria Scripta Humana” 2016, t. 5, s. 329—339.
- BRAKONIECKI B.: *Co ukrywał Pan Samochodzik?* Dostępne w Internecie: <https://polskatimes.pl/co-ukrywal-pan-samochodzik/ar/955080> (dostęp: 30.01.2020).
- BURY J.: *Powieść o Tumie i grodzisku łączycykim (notatka bibliograficzna)*. „Ziemia Łęczycka” 1958, nr 1, s. 9.
- CZABAJ M.: *Pan Samochodzik: życie pośmiertne*. „Polityka” 2004, nr 37, s. 62—63.
- CZAPLIŃSKI P.: *Młodzieżowy kryminał patriotyczny*. „Res Publica” 1989, nr 9, s. 112—116.
- DRÓZD R.: *Pan Samochodzik na czytelniki!* Dostępne w Internecie: <https://swiatczytnikow.pl/pan-samochodzik-na-czytniki> (dostęp: 30.01.2020).
- G.P. [G. PIEŃKOWSKI]: *Latające maszyny kontra Pan Samochodzik*. W: *Leksykon polskich filmów fabularnych*. Oprac. zesp. Filмотeki Narodowej pod kier. J. SŁODOWSKIEGO. Warszawa 1997, s. 345.
- G.P. [G. PIEŃKOWSKI]: *Pan Samochodzik i praskie tajemnice*. W: *Leksykon polskich filmów fabularnych*. Oprac. zesp. Filмотeki Narodowej pod kier. J. SŁODOWSKIEGO. Warszawa 1997, s. 494—495.
- GŁOWACKI W.: *Nienacki, Niziurski i inni, czyli to, co najlepsze z PRL*. „Polska. Metropolia Warszawska” 2008, nr 2, s. 32—33.

⁶⁷ E. NOWACKA: *Zbigniew Nienacki (1929—1944)*. „Guliwer” 1995, nr 1, s. 41.

- H. Rud. [H. RUDNICKI]: „Skarb Atanaryka” *daj synowi na wakacje...* „Głos Robotniczy” 1961, nr 159, s. 8.
- JASIEŃCICA P.: *Tylko o historii*. Warszawa 2009.
- JASIEŃCICA P.: *Wśród starożytności*. „Twórczość” 1958, nr 12, s. 113—123.
- K.B. [K. BATORA]: *Nienacki Zbigniew 1929—1994*. W: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*. T. 6: N—P. Red. J. CZACHOWSKA, A. SZALAGAN. Warszawa 1999, s. 56—59.
- KRASSOWSKI M.: *Dlaczego nie wszyscy lubili Nienackiego*. „Wiadomości Kulturalne” 1994, nr 20, s. 6.
- KRUK E.: *Tęsknota do nieskłamanej baśni*. „Gazeta Olsztyńska” 1972, nr 227, s. 4.
- Literackie konfrontacje, czyli rozmowa ze Zbigniewem Nienackim*. Rozmawiała A. BOROWICZ. „Warmia i Mazury” 1976, nr 12, s. 14—15.
- ŁOPUSZAŃSKI P.: *Pan Samochodzik i jego autor. O książkach Zbigniewa Nienackiego dla młodzieży*. Warszawa 2009.
- MANIEWSKI M.: *Golem z żarówką w głowie*. „Film” 1989, nr 6, s. 9.
- MARUSZEWSKI J.: *Schemat ciągle świeży*. „Nowe Książki” 1979, nr 9, s. 31—33.
- MITYK I.: *Między infantyлизacją a nostalgią*. „Pan Samochodzik i Winnetou” Zbigniewa Nienackiego oraz „Winnetou” Marka Bieńczyka. W: *Światy dzieciństwa. Infantyлизacja w literaturze i kulturze*. Red. M. CHROBAK, K. WĄDOLNY-TATAR. Kraków 2016, s. 271—285.
- NOWACKA E.: *Zbigniew Nienacki (1929—1944)*. „Guliwer” 1995, nr 1, s. 41.
- O realizacji filmu Kazimierza Tarnasa Pan Samochodzik i praskie tajemnice*. Zdjęcia R. SUMIK. „Film” 1988, nr 12, s. 18—19.
- Pan Samochodzik i praskie tajemnice*. Oprac. W. PIĄTEK. „Filmowy Serwis Prasowy” 1988, nr 16—17, s. 8—12.
- PANASEWICZ J.: „Skarby Atanaryka”. „Express Ilustrowany” 1960, nr 125, s. 4.
- PAPIER T.: *Wiedzieć coś więcej?* „Odgłosy” 1960, nr 23, s. 11.
- PEROŃ M.: *Kryminał edukacyjny dla młodzieży na przykładzie serii „Pan Samochodzik” Zbigniewa Nienackiego*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego. Seria Scripta Humana” 2016, t. 5, s. 317—328.
- PIĄTKOWSKA M.: *Nowy autor pisze nowe przygody*. Rys. P. SOCHA. „Gazeta Magazyn” 1998, nr 14, s. 42—45 (dodatek do „Gazety Wyborczej”).
- POLAK I.: *Latające maszyny kontra Pan Samochodzik*, Polska 1991. „Filmowy Serwis Prasowy” 1991, nr 7—8, s. 10—11.
- R.L. [R. LOTH]: *Nienacki Zbigniew (ur. 1929)*. W: *Słownik współczesnych pisarzy polskich*. T. 2: L—T. Red. J. CZACHOWSKA. Warszawa—Łódź 1978, s. 167—170.
- RĘKAWEK A., SOKOŁOWSKI J.: *Jerzwałd. Przyroda, historia, ludzie*. Jerzwałd [2002].
- ROGOŹ M.: *Wydawcy literatury dla dzieci i młodzieży (1954—1989)*. W: *Literatura dla dzieci i młodzieży (1945—1989)*. T. 3. Red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ, K. TAŁUĆ. Katowice 2013, s. 352—383.
- Rozmowa ze Zbigniewem Nienackim*. Notował J.A. MASŁOWSKI. „Płomyczek” 1994, nr 5, s. 7—8.
- RUDNICKI H.: *Diabeł Kuwasa i S-ka*. „Głos Robotniczy” 1957, nr 304, s. 6.
- Samochodzik i templariusze*. „Video & DVD Reporter” 2006, nr 5, s. 36.
- SENDECKI M.: *Pan Samochodzik i otchłań, czyli jak się nie przejechać z Panem Tomaszem*. „Książki. Magazyn do Czytania” 2014, nr 4, s. 62—63.
- SF [S. FRYCIE]: *Nienacki Zbigniew, właśc. Z. Nowicki, ur. 1 I 1929 w Łodzi*. W: *Nowy słownik literatury dla dzieci i młodzieży. Pisarze. Książki. Serie. Ilustratorzy. Nagrody. Przegląd bibliograficzny*. Red. K. KULICZKOWSKA, B. TYLICKA. Warszawa 1984, s. 253.
- SF [S. FRYCIE]: *Nienacki Zbigniew, właśc. Z. Nowicki*. W: S. FRYCIE, M. ZIÓŁKOWSKA-SOBECKA: *Leksykon literatury dla dzieci i młodzieży*. Piotrków Trybunalski 1999, s. 282—283.
- SIKORSKA A.: *„Albowiem tylko obojętnych na zło omija przygoda”, czyli dlaczego wciąż warto wracać do Pana Samochodzika?* „Guliwer” 2005, nr 4, s. 37—42.

- SKÓRCZEWSKI D.: *Pan Samochodzik eksploruje, czyli region konsolidowany czy region drenowany*. W: *Regionalizm literacki. Historia i pamięć*. Red. Z. CHOJNOWSKI, E. RYBICKA. Kraków 2017, s. 104—122.
- SKÓRCZEWSKI D.: *Pan Samochodzik w terenie, czyli geopoetyczna podszewka pewnej utopii*. „Świat i Słowo” 2016, nr 2, s. 31—45.
- SKROBISZEWSKA H.: *Zainteresować, wytłumaczyć, pobudzić inwencję*. „Nowe Książki” 1966, nr 13, s. 797—799.
- SKRODZKI K.L., CYDZIK W., SOKOŁOWSKI J.: *Dzieje Ziemi Zalewskiej 1305—2005*. Zalewo 2005.
- STANISZEWSKI A.: „I znowu polski rycerz dumnie podejmie złotą rękawicę...”. „Gazeta Olsztyńska” 1979, nr 158, s. 5.
- SZCZERBA J.: *Skarby ukryte*. „Gazeta Książki” 2003, nr 12, s. 10—11 (dodatek do „Gazety Wyborczej” — „Gazeta Świąteczna” 2003, nr 290).
- SZYLAK M.: *Zbigniew Nienacki. Życie i twórczość*. Olsztyn [2009].
- SZYMCZYK T.: *Skarby Pana Samochodzika w Pałacu Schoena w Sosnowcu*. Dostępne w Internecie: <https://dziennikzachodni.pl/skarby-pana-samochodzika-w-palacu-schoena-w-sosnowcu-zdjecia/ar/c1-14597613> (dostęp: 30.01.2020).
- Tajemnicze polskie państwo*. Ze Z. Nienackim rozmawiał M.J. [M. JAGORZEWSKI]. „Dziennik Łódzki” 1958, nr 285, s. 6.
- TB-S [T. BRZESKA-SMEREK]: *Nienacki Zbigniew, właśc. Z. Nowicki, ur. 1929 w Łodzi, zm. 1994 we wsi Jerzwałd*. W: *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*. Red. B. TYLICKA, G. LESZCZYŃSKI. Wrocław—Warszawa—Kraków 2002.
- TMP: *Z. Nienacki, Uroczysko, Warszawa 1957, Państwowe Wydawnictwo Literatury Dziecięcej Nasza Księgarnia*. „Z Ochlani Wieków. Miesięcznik popularnonaukowy Polskiego Towarzystwa Archeologicznego” 1958, nr 3, s. 215—217.
- TYLICKA B.: *Bohaterowie naszych książek. Przewodnik po literaturze dla dzieci i młodzieży*. Łódź 1999.
- WIELGOŁAWSKA A.: *Nowy serial telewizyjny. Pan Samochodzik i Templariusze*. „Świat Młodych” 1972, nr 14, s. 7.
- WITKOWSKI M.: *Świat jest iluzją! Bohater naszych czasów*. „Tygodnik Powszechny” 2007, nr 38, s. 11.
- ZECHENTER W.: *Tajemnicą pewnego muzeum*. „Życie Warszawy” 1975, nr 295, s. 3.
- zm [Z. MARCINÓW]: *Pan Samochodzik*. W: *Leksykon bohaterów literackich*. Red. M. KISIEL, M. PYTASZ. Katowice 1995.

Netografia

- Allegro.pl: (https://allegro.pl/kategoria/plyty-dvd-100075?string=pan%20samochodzik%20i%20templariusze&utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=_KRK_DSA_Kultura%20i%20rozrywka%20-%20Media&ev_adgr=P%C5%82yty%20DVD%20-%20100075&gclid=EAIaIQobChMI0qCijaKk5wIVQaqaCh07QgW0EAAYASAAEgKfxPD_BwE&bmatch=baseline-cl-eyesa-bp-cul-1-0-1127) (dostęp: 27.01.2020).
- Biblionetka.pl Opiniotwórcza strona książki: https://www.biblionetka.pl/search.aspx?searchType=book_catalog&searchPhrase=Nienacki (dostęp: 30.01.2020).
- Empik.com: <https://www.empik.com/szukaj/produkt?q=pan+samochodzik+audiobook> (dostęp: 30.01.2020).
- Filmpolski.pl: <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php?film=125306> (dostęp: 27.01.2020) — opis serialu telewizyjnego *Samochodzik i templariusze* z 1971 r.; <http://filmpolski.pl/fp/index.php?film=122762>

- (dostęp: 6.02.2020) — opis filmu *Pan Samochodzik i praskie tajemnice* z 1988 r.; <http://filmpolski.pl/fp/index.php?film=123267> (dostęp: 27.01.2020) — opis filmu *Latające maszyny kontra Pan Samochodzik* z 1991 r.
- Filmweb.pl: <https://www.filmweb.pl/serial/Samochodzik+i+Templariusze-1971-9344/discussion?plusMinus=true> (dostęp: 27.01.2020); <https://www.filmweb.pl/film/Lataj%C4%85ce+machiny+kontra+Pan+Samochodzik-1991-7151/discussion/Gdzie+te+czasy...,340610> (dostęp: 27.01.2020); <https://www.filmweb.pl/film/Pan+Samochodzik+i+praskie+tajemnice-1988-8510/discussion> (dostęp: 28.01.2020).
- Granice.pl Wszystko o literaturze: <https://www.granice.pl/wyszukaj/Nienacki/1> (dostęp: 30.01.2020).
- Internetowe Forum Miłośników Pana Samochodzika: <https://pansamochodzik.net.pl/> (dostęp: 30.01.2020).
- Internetowy Klub Nienackofanów: <http://www.nienacki.art.pl/index.html> (dostęp: 30.01.2020).
- Lubimyczytać.pl: <https://lubimyczytac.pl/szukaj/ksiazki?phrase=Nienacki> (dostęp: 30.01.2020); <https://lubimyczytac.pl/ksiazka/9867/pan-samochodzik-i-winnou> (dostęp: 27.01.2020).
- Nakanapie.pl: <https://nakanapie.pl/szukaj/ksiazki?q=Nienacki> (dostęp: 30.01.2020).
- Publio.pl: <http://www.publio.pl/pan-samochodzik,s4213.html> (dostęp: 30.01.2020).
- Taniaksiazka.pl: <https://www.taniaksiazka.pl/ebook-pan-samochodzik-i-templariusze-mobi-epub-p-753869.html> (dostęp: 30.01.2020).
- Telemagazyn.pl: <https://www.telemagazyn.pl/serial/samochodzik-i-templariusze-525334/> (dostęp: 27.01.2020).
- W.bibliotece.pl: <https://w.bibliotece.pl/search/?q=Nienacki&s=5> (dostęp: 24.01.2020).

Adrian Uljasz

Historical-tourist and cultural education
in the Pan Samochodzik ('Mr. Automobile') novels
by Zbigniew Nienacki
Printed books, films, new media

Summary

Zbigniew Nienacki (1929—1994) was a very popular writer in the period of the People's Republic of Poland. What made him a household name then was a series of novels featuring as the main character Pan Samochodzik ('Mr. Automobile'). The article discusses — based on the content of the said novels and thorough research of the press and internet sources — the value of those books in terms of historical-tourist and cultural education. Also, their reception among readers and viewership of film adaptations were analysed, along with the novels' availability and popularity in different forms of digital media. The result of such analysis of the said material supports the preliminary thesis of a considerable educational value of the Pan Samochodzik novels and their wide readership, which goes hand in hand with the sustained popularity of a television series *Samochodzik i templariusze*.

Key words: Nienacki Zbigniew, historical-tourist education, Polish children and young people's literature after 1945, film adaptations of Polish literature after 1945